

Úvahy o Mathesiově pojetí vědy, jazyka a gramatiky*

FRANTIŠEK DANĚŠ

Observations on V. Mathesius's notions of science, language and grammar

ABSTRACT: The then-non-standard conviction of V. Mathesius – that science is an ongoing process of constructing truth and that human cognition represents a simplified reduction or epistemological stylization of experience – now appears to be in accordance with major present-day philosophical approaches. Mathesius's viewpoint followed primarily from his pronounced activist nature and self-reliant way of thinking, partly influenced by the ideas of E. Sapir, A. Marty, and analytical philosophy. In this study, the philosophical ambience of the Prague Linguistic Circle at that time is also examined. Mathesius understood language as communicative competence, implying communication skills in addition to the system of means. Given that he viewed the utterance (the processes of its encoding and decoding) as a legitimate object of linguistic study, he appears to be a predecessor to modern text linguistics. This study reconsiders Mathesius's functional grammar project, inspects the development of the ideas behind it more closely and states its psycholinguistic basis.

1. V pojednání o V. Mathesiovi z r. 1995 cituje jeho autor O. Leška zajímavou pasáž z Mathesiova dopisu J. R. Malé z r. 1943: „Tu mi připadá důležité, že se mi poznávání nejví jako odkrývání pravdy (ve vědě vždycky dočasné), nýbrž jako její vytváření. Je to jistě dáno mým silným vědomím toho, že vědecký poznatek je ve své formulaci jen zjednodušující zkratka, která nutně porušuje bohatou a složitou skutečnost. Trvalo mi to chvíli, než jsem si uvědomil, že se lidské poznání, stejně jako lidská řeč, může zmocňovat skutečnosti jen jakousi noetickou stylizací.“

V této formulaci můžeme rozlišit dvě složky: „poznávání jako vytváření pravdy“ a „vědecký poznatek jako zkratka“.¹ Druhá složka není pro nás vlastně překvapující, známe ji – v rozvedenější podobě – z Mathesiovy stati *My a skutečnost*, otištěné nejprve v *Naší době* (1943), přetištěné v knížce *Možnosti, které čekají* (1944) a zařazené i do souboru jeho prací z r. 1982. Chci tu jen zdůraznit, že Mathesius (dále jen M.) tento svůj noetický postoj, explicitně obsahující moment praktické účelnosti, promítal na fenomén jazyka a aplikoval na lingvistickou metodologii. Důležitá je formulace „Jak vypadá takové nutné zjednodušování skutečnosti v praxi, vidíme dobře na způsobu, kterým o skutečnosti mluvíme“ (Mathesius, 1982, s. 341), která je rozvedena v kapitole *Řeč a skutečnost* (Mathesius, 1942a, s. 14): „Každý jazyk chápe skutečnost podle svého a upravuje a zjednodušuje si ji k obrazu vlastního systému znaků.“ Tato formulace připomíná Sapirovo-Whorfovu hypotézu tzv. jazykové relativity. Vydavatel Whorfových spisů J. B. Carroll (1956, s. 23) říká v úvodu, že tato hypotéza tvrdí, že „struktura lidského jazyka ovlivňuje způsob, jakým člověk chápe skutečnost, a podle toho se chová“. U Sapira se pak najde formulace radikálnější: „The worlds in which different so-

* Tento text byl připraven pro kolokvium Strukturalismus dnes, pořádané 12. 10. 2004 na Katedře bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci při příležitosti životního jubilea prof. PhDr. Miroslava Komárka, DrSc. (Kolokvium bylo uskutečněno díky rozvojovému programu č. 21210821.)

¹ Tuto zkratku Mathesius charakterizoval jako „noetickou stylizaci“. Na konceptu „jazykové stylizace myšlenkových obsahů“ pak založil výklady svého Obsahového rozboru současné angličtiny (Mathesius, 1961).

cieties live are distinct worlds, not merely the same world with different labels attached“ (Sapir, 1929, s. 162). Práce Whorfovy mohl M. stěží znát, zato s pracemi Sapirovy mi seznámen byl. Sám se o tom zmínil ve výročním hodnocení činnosti Kroužku v souvislosti se vznikem fonologie, hovoře o těsném sblížení „s novou lingvistikou americkou, reprezentovanou především profesorem Edwardem Sapirem“ (Mathesius, 1982, s. 444) (měl zřejmě na mysli jeho stať o fonologických vzorcích, viz Sapir, 1925). Znal samozřejmě jeho monografii *Language* (Sapir, 1921) – zmiňuje se o ní ve svém příspěvku *New currents and tendencies in linguistic research* (česky viz Mathesius, 1972) – a patrně i stať o statusu lingvistiky (Sapir, 1929).

Jak ukážu podrobněji později, Mathesiova slova o nutnosti zjednodušení skutečnosti připomínají Sapirovy formulace o tom, že je nezbytná „reduction of the infinity of experience“ (1921, s. 13). V pokračování výše citovaného dopisu pak M. vyvodil z poznatku zjednodušující noetické stylizace jisté vyvažující metodologické varování, totiž nutnost takové badatelské práce, která by „nezkreslovala skutečnost tak, aby vědecké poznatky přestaly už být vzhledem k této skutečnosti pravdivými“. A k tomu dodává: „tento problém, který si vědy mého oboru dost neuvědomovaly, se stal osou mého vědeckého myšlení“. Ostatně dosvědčuje to jeho mnohem starší vyjádření z r. 1936: „... čím hlouběji nahlížíme do organismu jazyka, tím více se přesvědčujeme o jeho složitosti a tím jasněji vidíme, že nelze docházet jeho rozbořem k výsledkům tak prostým a jasným bez přílišného porušování objektivní reality“ (Mathesius, 1982, s. 57).

Pokud jde o první složku Mathesiova pojetí vědeckého poznání, lze opět rozlišit dvě součásti. První z nich je možno charakterizovat tak, že věda není stále doplňovaný sklad hotových poznatků, nýbrž proces, neutuchající poznávací činnost. Svědčí pro to jak užití dokonavého slovesa ve výrazu „její [= pravdy] *vytvářen*“, tak zejména poukaz na to, že zjišťování pravdy je „vždycky *dočasné*“. M. nemohl znát novější práce K. Poppera (starší práce tohoto příslušníka Vídeňského kruhu *Logik der Forschung* vyšla už r. 1935), nicméně chápání vědy jakožto neutuchávající poznávací činnosti, jak je vyčítáme z Mathesiovy formulace, není rozhodně příliš vzdálené pojetí Popperovu, jak je např. shrnul fyzik a filozof J. Krupička v knize *Renesance rozumu* (1994, s. 58): „Vědecké poznání je řetěz vyvracení starého a nahrazování novým ... Bez ustání tak roste nikdy nedokončená budova poznání.“ A ještě blíže k Mathesiovu zdůraznění vědecké kontinuity a spolupráce, „oboustranného přijímání a dávání“, má přesvědčení filozofa a humanisty Bertranda Russella (1946, s. 864), že ve vědě „we can make successive approximations to the truth, in which each new stage results from an improvement, not a rejection, what has gone before“. Řečeno terminologií zcela dnešní, Russell i Mathesius se jednoznačně hlásí k diskurzu solidarity a spolupráce, nikoli k diskurzu moci a boje. Ostatně M. sám charakterizoval funkční přístup jako „humanizaci“ jazykovědy. A dále, vědomí toho, že v procesu vědeckého poznávání hraje významnou roli diskusní komunikace mezi vědci a jejich skupinami, vedlo M., při jeho tvořivě aktivní povaze a organizačním nadání, k myšlence a realizaci kooperující diskurzí komunity, tj. lingvistického kroužku s mezinárodním složením a působením. G. Holton (1999, s. 92) uvádí zajímavé obecné pozorování, které se dobře hodí aplikovat na osobnost Mathesiovu: „... úspěch vědy jako intersubjektivní, konsenzuální, sdílené aktivity je ve

vědeckých publikacích spojen se zvykem pomlčet o individuálních osobních zápa-sech“. Mathesiovi spolupracovníci dosvědčovali, že jejich poloslepý a pohybově těžce hendikepovaný učitel jim připadal jako hrdina, který však své statečné překonávání těžkých obtíží pokládal za něco samozřejmého, o čem se nehovoří.

Pokusil jsem se naznačit některé možné inspirace Mathesiova přístupu k vědeckému poznání. Pokoušeli se o to i jiní, jak se o tom dále zmíním, napřed však je třeba polo-žit si otázku, jak věc viděl sám M. Ve zmíněném dopise dává jasnou odpověď: Píše, že jeho osobitý pohled vyplývá z vlastního „povahového založení“, v němž „*má vita acti-va zřejmě převahu nad vita contemplativa*“, neboli z jeho *a k t i v i s m u*. Už r. 1925 vydal soubor zajímavých esejů s titulem *Kulturní aktivismus* a toto téma později roz-pracoval v příspěvku *Životní aktivismus* (1942b) v *Naší době*, pojatého s titulkem *Tvo-řivý aktivismus* do souboru *Možnosti, které čekají* (1944, s. 19–27). Nejzákladnější předpoklady tvořivého aktivismu jsou podle něho „*tvořivá touha, odhodlanost k činu a konstruktivní představa*“. Ostatně o tom, že M. byl svou podstatou typ vysloveně ak-tivní, svědčí jeho vyprávění o tom, že měl na gymnáziu podvkrát nižší známku z cho-vání; prý to zaviňovala jeho „*živá povaha a usilovné náběhy k samostatnému myšlení*“, což bylo v rozporu s tehdejšími ideály studenta, „*kteřý se poslušně učí všemu, co se mu uloží, a nemyslí dál a jinak než jeho profesori*“ (Mathesius, 1982, s. 412). (Svým aktivistickým přístupem připomíná M. v jistém smyslu Masaryka, o jehož vlivu není pochyb.) Nesmí se konečně zapomínat ani na to, že Mathesiův světový názor byl silně ovlivněn (kalvinistickým) protestantismem, jehož učení podporuje iniciativu a svobo-du jednotlivce, jeho mravní pevnost a osobní odvahu (o jejímž jistém nedostatku u nás se M. s politováním zmínil v *Kulturním aktivismu*).

Nemýlím-li se, existuje nejméně šest statí s titulem „*Vilém Mathesius*“: nekrology Trnkův (1946) a Mukařovského (1945/1948) a statí Wellkova (1976), Vachkova (1982), Leškova (1995) a Nekulova (1999).

Trnka byl jedním z prvních Mathesiových posluchačů a později oddaným asistentem a spolupracovníkem, a proto jeho nekrolog je velmi důležitým pramenem pro poznání myšlenkového světa jeho učitele (jak konstatoval též J. Toman, 1995). Podle Trnkova svědectví byly Mathesiovy teorie vždy v přímém kontaktu s pozorovanou skutečností a s jejím vztahem k životu a nevykazují odvážnou jednostrannost koncepcí jiných ba-datelů. Vyznačují se trvale solidním charakterem a zdravým úsudkem (tyto vlastnosti obdivoval v anglosaské kultuře). Byl přesvědčen, že správnost nějaké teorie (vždy nut-ně zjednodušující skutečnost) záleží v její verifikovatelnosti jednotlivými případy, niko-li v její schopnosti pořádat fakta do pravidelných, hierarchicky uspořádaných systémů. Jeho východiskem byl *common sense*, který se příliš nevzdaluje „*faktům*“ a který přejí-má z teorií pružně to, co přispívá k pochopení zkoumané skutečnosti (Trnka, 1946, s. 4n.).

V této charakteristice by bylo možné shledávat jisté shodné momenty s názory ana-lytické filozofie (viz dále), a možná i ohlas některých postojů jeho univerzitního učite-le J. Zubatého. M. si ho vážil a v nekrologu o něm mimo jiné napsal, že to byl „*jemný pozorovatel, který se vzpíral proti veškerému zobecňování, které opouští půdu pevné reality*“ (Mathesius, 1982, s. 430). (Nechuť k zobecňování vůbec a skepticismus byly jistě M. cizí, nicméně však, jak u něho shledal Trnka, 1983, s. 250, nedostatek zájmu

o abstraktní myšlení a abstraktní teorie byl věcí z filozofického hlediska politováníhodnou.) Mathesiovu kritickému pohledu neušlo to, že „organizační zásady a zákroky nebyly Zubatého silnou stránkou“. A v navázání na toto zjištění podal M. výčet předpokladů, které by měl splňovat dobrý organizátor: jasný, žádným pesimismem nezastíněný vhled do praktických možností dané situace, pevná důvěra, že se existující možnosti dají úspěšně využít, a neoblomné rozhodnutí ve jménu tohoto vhledu a této důvěry svou činností vůli vnucovat i ostatním. Netřeba dodávat, že tyto předpoklady dokonale splňoval sám M.

Jinou interpretaci Mathesiova pojetí poznání jako „vytváření pravdy“ podal Leška (1995, s. 93): „poznávaná skutečnost se skrze intenční akty konstituuje v jeho vědomí – přeloženo do jiného jazyka“ – tj. do jazyka fenomenologie, a dodává, že „Mathesius, který nikdy neužil slov *fenomenologie*, *fenomenologický*, neměl ve skutečnosti tak daleko k pražským brentanovcům“. Domnívám se však, že Leškův „překlad“ je ve skutečnosti jen slovní variantou mnoho neřikající a že ve skutečnosti dosti složitá, sofistikovaná a ne zcela jednotná fenomenologická teorie byla M. spíše dosti vzdálená, cizí jeho pohledu, vycházejícího z prostého rozumu a projevujícího se nechutí k složitému teoretizování; byl to pohled „pragmatický“ (v neterminologickém smyslu praktičnosti, užitečnosti, i když lze u něho najít i některé pragmatické aspekty ve specifickém smyslu, srov. např. Nekula, 1999). Pokud se jedná o pražské brentanovce, mělo by jít patrně o Masaryka, Martyho a některé mladší husserlovce, z lingvistů především Jakobsona a některé další. Jenže u Masaryka, ač Brentanova žák a blízkého Husserlova přítele, nenacházíme fenomenologismus, nýbrž „mírný realismus“ (srov. např. Tvrđý, 1932, s. 471). Masaryk byl Mathesiovi, jak víme, po několika stránkách blízký a J. Froněk (1988, s. 91) dokonce usoudil, že Masarykův noetický přístup byl zcela zřejmě strukturalistický a funkcionalistický, přičemž se odvolává na obdobný názor filozofa, fenomenologa s protestanským základem, J. B. Kozáka (1930, s. 147), který zdůraznil i Masarykovu předvídatost, s níž naznačil obrysy strukturalismu v biologii, lingvistice, psychologii, charakterologii a dalších oborech.

Pokud jde o Martyho (jeho názory shrnul Leška, 1995, s. 84, a Münch, 2003, s. 144) – od r. 1880 profesora v Praze a podle Jakobsona „kritického stoupence Husserlova“, spíše však samostatného brentanovce –, ten působil na Pražskou školu dvojím „kanálem“: jednak nepřímou, přes Masarykovy výklady o jazyce (ty se v mnohém explicitně opíraly o Martyho, srov. např. Daneš, 1990), jednak přímo svými pracemi. Mathesius, který byl v l. 1903–1904 jeho posluchačem, už r. 1912 v článku O jazykové správnosti (Mathesius, 1982, s. 60–64) uvádí na čelném místě dvě známé Martyho práce (z l. 1908 a 1910) a v dané souvislosti si všímá jeho „praktické filozofie řeči“, necháváje „teoretickou filozofickou gramatiku“ stranou. Podruhé se M. zmiňuje o Martym v Nových proudech a směrech (Mathesius, 1972) a oceňuje jeho překonání Wundtova pojetí psychologie jazyka. A zatřetí se Martyho názory zabývalo redakční úvodní slovo k 1. číslu Slova a slovesnosti (Havránek et al., 1935), v kontextu diskuse o povaze jazykových změn. Autoři oceňují, že Marty aplikoval problém záměrnosti nejen na jazykovou statiku, nýbrž také na jazykový vývoj, odmítají však jeho názor, že jazyk je „planlose Absicht“, a obracejí pozornost „k jinému brentanovci na poli jazykové filozofie“, k Ma-

sarykovi, a jeho názoru pak věnují obsáhlý výklad. (O husserlovské fenomenologii tu nenacházíme zmínku, přestože v témž roce Husserl přednášel v Praze na pozvání Pražského lingvistického kroužku.) – Proč asi byla tato fenomenologie Mathesiovi cizí, jsem už naznačil a zde jen ještě připojím rysy, kterými Mathesiovu osobnost charakterizoval jeho bývalý posluchač, významný literární vědec R. Wellek (1976, s. 14): „...a sane respect for order, tradition, common sense, lucidity, with its concomitant distrust of the merely new, the pretentious and opaque, which is still reconcilable with a concern for genuine discovery, for the frontiers of knowledge.“

Na rozdíl od Lešky Nekula (1999) spojuje Mathesiův výklad vztahu jazyka a skutečnosti (ve formulaci z r. 1942) s jiným filozofickým pozadím. I když M. nepracoval výslovně v termínech analytické filozofie, Nekula vliv této filozofie nalézá jednak v jejím aspektu pragmatickém (vztah mezi jazykem, realitou a činností), jednak v soustředění zájmu na aspekty, jako jsou kontext, encyklopedické a situační znalosti, sémantické (existenční) a pragmatické presupozice. (Nekula je shledává v Mathesiově stati z r. 1944, s. 6.) Mathesiovu obeznámenost s analytickou filozofií přičítá Nekula tomu, že jeden z jeho gymnaziálních profesorů² byl předplatitelem časopisu *Mind*, a dále pak Mathesiovu pobytu v Oxfordu a Cambridži v l. 1908, 1910 a 1912. Neznám vývoj analytické filozofie (v širokém smyslu) natolik, abych se mohl k Nekulově lákavé domněnce kompetentně vyjádřit. Mohu se jen domnívat, že mohlo jít přinejmenším o vliv Russellův, který v onom časopise publikoval v l. 1896, 1901, 1905 a od r. 1910 učil v Cambridži. Do počátku 20. st. se hlásí i jeho práce v souboru *Philosophical Essays* (Russell, 1910), zejména *On the nature of truth* a práce *W. James' s conception of truth*. (Ostatně i James mohl svým náboženským zaujetím zpočátku být blízký protestantovi Mathesiovi.)

Nyní se mi jeví jako vhodné povšimnout si několika skutečností napovídajících co si o filozofickém ovzduší v Kroužku. Víme, že Mathesius sám neměl snahu zařazovat svou koncepci do širšího vědního a filozofického kontextu. Je to ostatně patrné i na záslužných exegetických a propagujících pracích oddaného Mathesiova žáka J. Vachka. Dobře to vystihl J. Fronek (1988, s. 83): „Vachek follows somewhat rigidly the traditional way treating the subject largely in isolation from other disciplines, trying to avoid the pitfalls of unscientific speculation“, zatímco Jakobson „places the subject right into the centre of the intellectual paradigm of the period.“ (Analyzovat konceptuální bázi pražského strukturalismu se pokusil P. Steiner, 1976.)

K tomu je zapotřebí dodat, že vlastně jako jediný z „českého křídla“ Kroužku se pokusil o zařazení lingvistiky do širšího kontextu B. Trnka (1948). Jeho výklady upoutaly pozornost O. Lešky (1984) v jubilejním článku o Trnkovi. Leška si však povšiml jen jedné složky Trnkova výkladu, totiž pojmu „*prožívání jazyka*“, v němž prý je zdůrazněna sémiotická atmosféra doby, pansémantismus A. Martyho, a tedy vliv Brentanův. Přiznám se, že mé čtení Trnkovy stati bylo od počátku poněkud odlišné, a to ve dvou bodech. Pojem „*prožívání*“ byl nepochybně významným přínosem, avšak i když se vliv fenomenologie na jeho konstituování pochopitelně nabízí (srov. *Erlebnis* u Brentana

² Byl to I. Kadlec, nikoli Č. Dušek, jak Nekula omylem uvádí.

a jiných), Trnka sám nic takového nenaznačuje. Klíč k interpretaci „prožívání“ podal sám tím, že jej spojil s latinským úslovím *Expellas hominem logica, tamen usque recurret* a s poukazem na funkcionalistický aspekt pražského strukturalismu. Jde tedy o mathesiovskou humanistickou funkcionalistickou devízu (s rysy sociolingvisticko-pragmatickými), že za vším je třeba vidět člověka. Druhý bod mého nesouhlasu je závažnější povahy: Leška kupodivu pominul explicitně formulované Trnkovo přesvědčení, že: „Jazykozpyt ... vyprošťuje se definitivně z psychologismu a nachází spojení v moderní relační logice, vypracované Bertrandem Russellem, která ve vědní struktuře doby přejímá úlohu vůdčí vědy a prolíná i psychologii samu. Jazykozpyt se může svěřit tomuto směru bez obav o svou autonomii“ (Trnka, 1948, s. 76). A na závěr resumuje: „Nynější vědní struktura se posunula – jak ukazuje především jazykozpyt – směrem k strukturálně objektivisující orientaci, v níž logika se stává noetickým modelem“ (Trnka, 1948, s. 80).

Nebude jistě bez užítu prolívat seznam přednášek v Kroužku a všimnout si některých relevantních témat. Velmi plodný byl r. 1935: 20. května přednášel R. Carnap na téma *Über die logische Syntax*, 18. listopadu E. Husserl na téma *Phänomenologie und Sprachwissenschaft* a 16. prosince O. Kraus (z pražské německé univerzity) na téma *Reistische Sprachbetrachtung in ihrem Verhältnisse zur Logik und Phänomenologie*.³ Jak vidět, program přednášek v Kroužku byl promyšleně sestavován.

Carnap působil v l. 1931–1935 v Praze a rok před jeho přednáškou vyšla jeho významná práce *Die logische Syntax der Sprache* a další práce v tomto období. Šlo tedy zřejmě o téma v tehdejších vědeckých kruzích aktuální a diskutované. (L. Silberstein, filozof z okruhu PLK, ve svém informativním článku v *Prager Rundschau* z r. 1938 uvádí, že členové Kroužku usilovali vypořádat se s „logistikou“. Srov. Ehlers, 2003, s. 66n.) Ovšem „empirický redukcionismus“ Vídeňského kruhu nebyl celkovému myšlenkovému směřování PLK blízký, chyběl základ pro užší spolupráci, jak konstatoval J. Toman (1995, s. 120–122). Vyrovnávání se s Carnapovou logickou syntaxí nelépe dosvědčuje přednáška významného českého filozofa Ladislava Riegra v Kroužku 13. dubna 1941 (otištěná v témž ročníku *Slova a slovesnosti*, s. 180–191). Čtete v ní: „...logická syntax je poslední abstrakce, tedy největší ochuzení řeči, a proto nás sama o sobě neuspokojuje. Je to jakoby rámec formálních možností, kterého ovšem nelze užívat bez dimenze sémantické a pragmatické. Tyto vrstvy nechceme a nemůžeme ze skutečné řeči „odpreparovati“ trvale...“ (Rieger, 1941, s. 182). (Vzpomínám si, že když jsem se v 50. letech vypytoval prof. Havránka na jeho názor na Carnapovu *Syntax*, která mne lákala, její studium mi příliš nedoporučoval s poukazem na to, že je prý pro vlastní jazykovou analýzu málo užitečná.)

Musíme ovšem dodat, že další myšlenkový vývoj Carnapův, totiž jeho „sémantické období“ (po jeho emigraci do USA), se pochopitelně jeví jako zřetelně bližší pražskému nazírání a jeho světonázorový „vědecký humanismus“ by byl asi Mathesiovi v lec-

³ Jak vzpomíná někdejší Husserlův asistent Landgrebe (1976), byl Kraus zarytým odpůrcem Husserlovým a s organizováním Husserlovy přednášky byly jisté potíže. Podle Ehlerse (2003, s. 67) dosvědčuje to i korespondence mezi Mathesiem, Grubem a Husserlem, uložená v archivu AV ČR. Obsáhlé resumé Krausovy přednášky bylo otištěno ve *Slově a slovesnosti* (1936).

čems blízký. (Srov. Tondlovu předmluvu k českému výboru Carnapových prací, 1968.) Ostatně, jak upozornil Holton (1993, s. 37 a 59), jiný významný člen Vídeňského kruhu, Philip Frank (působil v Praze jako nástupce Einsteinův od r. 1910 až do své emigrace), explicitně spojoval logickou a sémantickou analýzu s pohledem pragmatickým, tj. se zahrnutím psychologických a sociologických úvah do každé vědy.

Postavení husserlovské fenomenologie bylo ovšem jiné. R. Jakobson ve své neobyčejně přínosné práci *Linguistics in relation to other sciences* (Jakobson, 1971) vzpomíná na Husserlovu pražskou přednášku a říká o ní, že se jí „dostalo přátelského ohlasu“, stejně jako Husserlovým idejím vůbec. (Obširné resumé této přednášky, otištěné v *Slově a slovesnosti*, 2, 1936, s. 64, začíná obsáhlým fenomenologickým výkladem, jímž Jakobson zřejmě přednášku uváděl.)⁴ Fenomenologické základy Jakobsonova strukturalismu a (poly)funktionalismu vyložil podrobně Holenstein (zejm. 1975). Zde upozorním jen na to, že se Jakobson opíral o *Untersuchungen*, zejména při své interpretaci morfologických kategorií, zatímco Jakobsonův koncept nekončícího řetězce „terapeutických jazykových změn“ upomíná na „fenomenologii a dialektiku“ Hegelovu (srov. Jakobson, 1971). Naproti tomu Münch (2003, s. 156) sice uznává, že se Jakobson hlásil k Brentanově škole (Marty, Stumpf), přesto však soudí, že je otázkou, do jaké míry lze u něho celkově mluvit o fenomenologické orientaci. A podle Gadamera (1984, s. 156) je dokonce omylem vůbec Jakobsona s fenomenologií spojovat. – O působení fenomenologických idejí v Kroužku svědčí i příspěvek holandského Husserlova žáka H. J. Pose v 8. sv. *Travaux du Cercle linguistique de Prague* (Pos, 1939) a fenomenologii nakloněná přednáška filozofa L. Riegra v Kroužku v dubnu 1942 na téma vztah mezi fenomenologií a strukturalismem. (Její obsáhlý souhrn byl otištěn téhož roku v *Slově a slovesnosti*, avšak celý její text tehdy, v letech válečných, otištěn nebyl.)

O fenomenologický výklad jazyka se pokusil mladý fenomenolog J. Patočka v kapitole *Skica k filosofii jazyka a mluvy* ve své knize (habilitační disertaci) *Přirozený svět jako filosofický problém* (1936). Nevím sice, zda, resp. jaký ohlas měla Patočkova poučená práce u tehdejších jazykovědců, rozhodně však pochybuji o tom, že by byly mohly upoutat zájem střízlivého *Mathesia* formulace typu: „Míněná předmětnost je v jazykovém výrazu pro chápajícího přítomna sice bezprostředně, ale nikoli reálně. Rozumění jazykovým výrazům sice není zpřítomňování, slovo neupomíná na svůj smysl, nenasazuje jím proces vcházení do horizontu minulosti, ale není taky prezentováním předmětné reality“ (Patočka, 1936, s. 112).

Uzavírám: Není pochyb o tom, že se v *Mathesiově* přístupu jasně zračí vliv neortodoxního brentanovce Martyho (zřetelně např. v postulátu postupovat od funkcí k jazykovým formám a možná i obecněji v zaujetí „perspektivy 1. a 2. osoby“), i když s ním arcí ne ve všem souhlasil. Avšak širší vliv výslovně fenomenologických myšlenek

⁴ Husserl proslavil tehdy v Praze další čtyři přednášky, též v *Cercle Philosophique de Prague*, založeném po vzoru PLK J. B. Kozákem a estetikem, Němcem, E. Utitzem (členem PLK). Podle Kozáka měl *Cercle* usilovat o syntézu idejí Bolzanových, Brentanových, Husserlových a Masarykových (srov. Ehlers, 2003, s. 67n.). Husserl sám v úvodu ke své poslední velké práci *Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie* napsal, že tento spis „vznikl rozpracováním myšlenek, které tvořily podstatnou náplň přednáškového cyklu, který jsem měl na přátelské pozvání ‚Cercle philosophique de Prague...‘ v listopadu 1935 v pohostinných sálech jednak české, jednak německé univerzity v Praze“ (Husserl, 1972, s. 14).

hlavního proudu na M. neshledávám. A to přesto, že podle Mourala (1997, s. 125) byla v l. 1934–1939 Praha „the world capital of Husserlian phenomenology“.⁵

Rozumí se, že chtít se dobrat působení nejrůznějších vlivů na myšlenkový vývoj nějaké osobnosti by bylo počínáním marným. Pravdu měl jistý myslitel, když řekl, že setba je mnohá, žeň však jen jedna. Nadto u M. je třeba vidět, že šlo o velmi silnou osobnost, která přetavovala cizí vlivy silou svého přesvědčení a vrozených dispozic. Sám si toho byl dobře vědom. Víme už o jeho přesvědčení, že aktivismus projevující se u něho ve vědecké činnosti vyplýval z jeho „povahového založení“; a ještě explicitněji to vyjádřil v závěru eseje Kořeny mého lingvistického myšlení (1982, s. 438): „...k praktické aplikaci svého pojetí jazykozpytu jsem byl přiveden daleko spíše vrozeným zaměřením pedagogickým nežli cizími příklady. Jak knížka *Nebojte se angličtiny* (1936), tak rozprava *Řeč a sloh* (1942) jsou svým bytostným pojetím věci původní.“ Zdravé sebevědomí, dalo by se říci, a opodstatněné, dodat. Kdybych měl Mathesiusův vědecký typ charakterizovat jedním slovem, užil bych řeckého výrazu *sófrōsyné*, tedy něco jako moudrá uvážlivost a prozíravost. A dodal bych, že by se v Pascalově rozlišení řadil k „duchům jemným“ (zatímco Jakobson k „duchům geometrickým“). (Srov. Daneš, 2003a, s. 65.)

2. Pokud jde o Mathesiovo chápání jazyka, leccos bylo naznačeno už v předchozím oddíle. Je pochopitelné, že vychází z rozlišení jazyka jakožto soustavy vyjadřovacích a dorozumívacích znaků, která je ovšem „abstrakce a má existenci ideálně reálnou“ a realizuje se v konkrétních promluvách (srov. Mathesius, 1982, s. 93). Naši pozornost však upoutává to, jak M. pojímá onu soustavu a jak vidí vztah mezi ní a promluvami. Lze to zjistit na jeho definici jazyka podané v Obsahovém rozboru (Mathesius, 1961, s. 10):

Jazyk definujeme jako soustavu účelných prostředků vyjadřovacích, soustavu znaků, která se nám ve skutečnosti jeví jako souhrn možností, které jsou k dispozici příslušníkům téhož jazykového společenství v dané době na daném místě k dorozumívání mluvou a které poznáváme z jejich realizace v jednotlivých promluvách.

V této formulaci je podstatným novem její druhá část: „která se nám ve skutečnosti jeví jako souhrn možností, které jsou k dispozici ... k dorozumívání mluvou“. Připojíme-li k tomu formulaci, která po definici věty v Mathesiově výkladu následuje, totiž

Další důležitá otázka je, co je promluva, která jsou stadia, jimiž promluva vzniká, a jak se uskutečňuje její pochopení,

a jeho definici syntaxe jako „nauky o struktuře větných typů a o tvoření vět při konkrétním aktu promluvení“ (Mathesius, 1947, s. 218), pak se můžeme odvážit říci, že tu M. svým způsobem předjal přístup pozdější teorie mezilidské komunikace, kupříkladu v pojetí D. Hymese (nové definování jazykové komunikační kompetence a performance, srov. Hymes, 1974, s. 92–97). Rozumím-li M. dobře, patří u něho k jazyku (k „sou-

⁵ K Husserlovu požadavku „čisté gramatiky“ se stavěl explicitě odmítavě Havránek, stejně jako k „vnitřní formě řeči“ u ruského fenomenologa Špeta, „vynavače logicismu Husserlova“ (1928, s. 3n.).

hrnu možností...“) nejen znalost jazykového systému, nýbrž i dovednost vhodně ho užívat v komunikaci. (Srov. u Hymese, 1974, s. 96: „One must recognize not only knowledge, but also ability to implement it ... as a component of competence in speaking.“) To zaprvé. A zadruhé, ve výkladu o promluvě M. pokládá tuto oblast jevů za důležitý předmět jazykovědného výzkumu, schematicky stanovuje stadia konkrétní promluvy (jazyková stylizace, jazyková dešifrace), a dokonce toto schéma vzal za základ výkladů celé knihy. K promluvě se vrátil později v Řeči a slohu, kde uvádí navíc, že „každá promluva má svůj vlastní obsah a vyrůstá ze zvláštní situace a v každé se obráží aktuální postoj mluvčího ke skutečnosti, kterou promluva vyjadřuje, a jeho vztah k posluchači ať skutečnému nebo myšlenému“ (Mathesius, 1982, s. 93). A o rok později (1943) pak zavedl a rozpracoval pojem řečnické výstavby kontextu, která se týká kontaktu mluvčího s posluchačem a spolu s významovou výstavbou kontextu vytváří nadřazenou aktuální výstavbu kontextu. Přičteme-li k tomu Mathesiusův funkcionalismus, který „chápe jazyk jako něco živého, cítí za slovy mluvčího nebo pisatele, z jejichž úmyslu slova ta vyplynula, a uvědomuje si, že ve velké většině případů byla ta slova mířena na posluchače nebo čtenáře“ (Mathesius, 1982, s. 30), pak se můžeme odvážit prohlásit, že tím vším M. načrtl jádro toho, co se dnes nazývá textová lingvistika apod. (srov. Daneš, 1994, 2003b; Vachek, 1982). A je třeba ještě připomenout, že se jako pokračování Mathesiovy linie objevil Skaličkův (1948; česky 2004) iniciátorský koncept parolové lingvistiky.

3. Své pojetí *f u n k č n í g r a m a t i k y* (vlastně funkční analýzy jazyka)⁶ vyložil Mathesius nejobširněji v anglické stati *On some problems of the systematic analysis of grammar* v 6. sv. *Travaux du Cercle linguistique de Prague* (Mathesius, 1936). Mathesiusův koncept dvou aktů (nebo činností či procesů), pojmenovacího a usouvztažňovacího, je v základě povahy psycholingvistické (srov. Daneš, 1991; Nekula, 1999). Psycholingvistické je i jeho pojetí věty (Mathesius, 1982, s. 171): „elementární promluva sdělná, kterou se mluvčí aktivně staví k nějaké skutečnosti“. M. sice pokládal Wundtovu *apercepci* za „sporný pojem psychologický“ (tamtéž) a v závěru článku o nových proudech v lingvistice (1926, česky 1972) pochválil Martyho odmítnutí Wundtova pojetí, avšak dodal: „...nelze očekávat, že psychologie poskytne jazykovědě snadnou a přímou pomoc ... Jistě bude nová jazykověda se svým aktivistickým postojem k jazyku zaujímat intenzivní psychologický postoj k jazykovým otázkám v tom smyslu, že za jazykovým materiálem bude vždy slyšet mluvčího nebo vidět pisatele – právě v této základní koncepci řečových aktů je vskutku psychologická také průkopnická kniha J. van Ginnekena“ (Mathesius, 1972, s. 15).

Mathesiovu pojetí funkční gramatiky věnovala česká lingvistika několikrát interpretační pozornost (jakožto jediné její ucelené koncepci v rámci Pražské školy): Leška –

⁶ Zkrácené české znění Mathesiovy stati z r. 1936 bylo přetištěno v souboru 1947 (s. 157–174) s názvem *O soustavném rozboru gramatickém*, avšak v obsahu téže knihy se objevuje (zřejmě omylem) ve znění odchylném: *O soustavném rozboru jazykovém*. Ostatně sám M. užil v této stati formulace „Máme-li podat úplný a organický rozbor systému vyjadřovacích prostředků, kterému říkáme jazyk, je nasnadě, že to můžeme nejlépe učinit ze stanoviska těchto dvou základních aktů“ (Mathesius, 1947, s. 160).

Novák (1968),⁷ Daneš (1991, 2003a), zčásti Leška (1995). Ve svých dnešních úvahách chci jen dodat dvě doplňující poznámky.

Leška – Novák (1968) záslužně sestavili přehled šesti pasáží z různých Mathesiových spisů, v nichž autor vykládal základní pojmy své koncepce, přičemž jako nejstarší uvádějí pasáž z *New Currents* (1926) (dosud přehlíženou) a po ní výklad z *Funkční lingvistiky* (1929). Přehlédl však, že v témž roce 1929, v *Tezích* (Pražský lingvistický kroužek, 1970), najdeme v odd. 2b (nepochybně zpracovaném *Mathesiem*, jak uvádí i Vachek, 1970, v doslovu k jejich přetisku) formulace, které mnohem explicitněji než jinde vykládají, co měl M. původně na mysli, zejména pokud jde o obsah aktu pojmenovacího a morfologie. Tyto formulace jsou významné proto, že „samo znění těchto termínů vede příliš snadno k zjednodušujícím interpretacím...“ (Leška – Novák, 1968, s. 2).

Pokud jde o nauku o pojmenování, vychází M. v *Tezích* z toho, že každý jazyk má svůj systém pojmenování, vytváří si svou charakteristickou slovní zásobu a užívá různých forem pojmenovacích, přičemž „je třeba ještě ... zkoumati jevy, kterými se zabývá tzv. sémantika“ (Pražský lingvistický kroužek, 1970, s. 41). Pro ujasnění pak dodává, že nauka o pojmenování analyzuje tedy z části stejné jevy jako tradiční nauka o tvoření slov (kmenosloví) a tzv. skladba v užším smyslu (nauka o významu druhů a tvarů slovních). – Je tedy možno říci, že do onomaziologie zařadil M. vedle lexikologie (význam slov a slovních skupin) i sémantický aspekt morfologie flektivní i morfologie slovotvorné (ve smyslu Dokulilových onomaziologických kategorií, tj. typů pojmenovacích postupů v daném jazyce, srov. Dokulil, 1962, s. 29n.; ostatně úvodní věta příslušné kapitoly byla Dokulilem formulována přímo mathesiovsky: „Akt utvoření nového slova a pojmenování vůbec zpravidla předpokládá, že zobecněný odraz skutečnosti ve vědomí (obsah) je nejprve určitým způsobem zpracován, učen a zařazen, a to tak, jak to odpovídá ... pojmenovacím způsobům daného jazyka“; tamtéž).

„Nauka o usouvztažnění⁸ – spojení slov (syntax)“ je v *Tezích* vyložena stejně jako ve *Funkční lingvistice* (1929; 1982, s. 29–38). (Ve francouzském znění *Tezí* je „usouvztažnění“ přeloženo jako „procédés / activité / act syntagmatique“.) Také vymezení morfologie je v obou textech víceméně shodné (tj. jako nauka o systémech forem slovních a skupinových), avšak v *Tezích* nalézáme důležitou formulaci doplňující: „útvary slovní a slovních skupin vyplývající z jazykové činnosti pojmenovací a usouvztažňovací seskupují se v jazyce v systémy povahy formální“. Z této formulace lze usoudit,

⁷ Tento článek, sledující vývoj Mathesiova chápání obou aktů, zejména usouvztažňovacího, upozornil mimochodem na překvapující skutečnost, že ve Vachkově slovníku *Pražské školy* (ve všech jeho jazykových verzích) nejsou tyto dva akty zachyceny (Leška – Novák, 1968, s. 2, pozn. 6). Je to však pravda jen částečně: Pod heslem (francouzské verze slovníku, Vachek, 1960) *onomatologie fonctionnelle* se najde vykrácený citát z *Mathesia* (1936, s. 97n.), doplněný oběma termíny, a u hesla *syntaxe fonctionnelle* je odkaz na *onomatologie f*. Ještě více překvapuje, že ve Vachkově (1966) anglickém úvodu do učení *Pražské školy* se nenajde o Mathesiově funkční gramatice ani zmínka a v kapitole *Problems of Syntax* je jeho funkční přístup zredukován pouze na aktuální členění a je mu věnováno několik stránek.

⁸ Pokud jde o slovesný vid, M. v různých pracích kolísá mezi podobami *usouvztažňování/usouvztažnění, usouvztažňovací/usouvztažňující, pojmenovávací/pojmenovací*. Uvažme ovšem, že jde o zápisy Mathesiových diktátů a že autor neměl možnost provádět sjednocující korektury.

že usouvztažňování probíhá i mezi slovy, popř. i uvnitř slov, na úrovni podvětné. Potvrzuje to i významná formulace ve Funkční lingvistice (1982, s. 35), totiž že „činnost pojmenovací se ovšem leckdy nerozlučně mísí s jazykovou činností usouvztažňovací“ (zdůraznil F. D.). Tato formulace je ostatně v souladu se „starší“ Mathesiovou formulací z r. 1926, v níž rovněž není činnost usouvztažňovací omezována na větu. Navíc pak vzhledem k tomu, že M. pojal do nauky o pojmenování i tvoření slov, lze shledávat proces usouvztažňovací i na rovině slovtvorné. Ukazuje na to i zpracování nauky o pojmenování v Obsahovém rozboru (Mathesius, 1961) v partii o slovtvorném rozboru slov na morfémy (viz dále).

Na druhé straně je pravda, že v pozdějších Mathesiových pracích je usouvztažňovací akt jednoznačně a explicitně ztotožňován s aktem větovtorným. (Je tomu tak už v Obsahovém rozboru, jehož text představuje zápis Mathesiových přednášek vzniklý uprostřed let třicátých – srov. Vachkův doslov k němu, s. 249). Čím byl tento zásadní koncepční posun motivován a do jaké míry byl záměrný, můžeme se jen dohadovat (snaha o výkladové zjednodušení, vznik textů diktováním aj.?). Tento posun nás vede k této nové interpretaci: Vzhledem k tomu, že Mathesiova definice věty představuje definici větné výpovědi („elementární promluva sdělná“), jeví se nyní „funkční syntax“ jako nauka založená na funkci výpovědi a stojící v komplementárním vztahu k druhé základní, elementární funkci řeči, k funkci pojmenovací.

Má druhá poznámka se týká možné motivace Mathesiovy koncepce gramatiky. Leška (podobně jako Nekula, 1999) shledával, že „ve své výstavbě odpovídá struktuře Martyho teoretické filozofie jazyka“ (Leška, 1995, s. 92). Zajímavé konkrétní textové paralely jsem však našel v Sapirově knize *Language*, kterou, jak víme, M. znal. První z nich se týká konceptu zjednodušování skutečnosti. Zmínil jsem se o tom v 1. odd. svého příspěvku a nyní uvedu obšírnější citát, ukazující značnou paralelnost. Zní takto:

The world of our experiences must be enormously simplified and generalized before it is possible to make a symbolic inventory of all our experiences (Sapir, 1921, s. 12).

Druhá paralela se týká procesu usouvztažňování:

*If the single significant elements of speech are the symbols of concepts, the actual flow of speech may be interpreted as the record of the setting of these concepts into mutual relations*⁹ (Sapir, 1921, s. 13).

I k pojetí věty (větných typů a vzorců, jejich konvenční formy) hodí se uvést následující Sapirovy formulace:

...underlying the finished sentence is a living sentence type, of fixed formal characteristics. These fixed types or actual sentence-groundworks ... are rigidly given by tradition (Sapir, 1921, s. 37).

Every language has its special methods of binding words into a larger units (Sapir, 1921, s. 109).

Najdou se i některé další, byť méně výrazné paralely. Tak kupř. Mathesiova analýza pojmenování pracuje u slov s lišením morfémů slovných či základních a neslov-

⁹ M. (1936, s. 97) užil fráze „put into mutual relations“; v anglické verzi Obsahového rozboru užila překladatelka sloveso „bring into m. r.“. Na jiném místě se u M. najde i jiný ekvivalentní výraz, totiž „organizing these names ... into sentences“ (Mathesius, 1936, s. 97), a jenom ten převzal Vachek do svého Slovníku.

ných či afixů. Analýza Sapirova pracuje zase s „fundamental/basic/radical elements“ a s „grammatical/subsidiary elements“ (Sapir, 1921, s. 101n.). Rovněž pak Sapirova formulace „The method of suffixing is used both for derivational and for relational elements“, přičemž Sapir tuto situaci hodnotí jako „the curious lack of accord in our language between function and form“ (Sapir, 1921, s. 89, podrobněji rozvedeno na s. 101), upomíná na Mathesiovův koncept morfologie (formální), jdoucí napříč dvěma funkčním oddílům, takže např. kategoriální (neslovné, afixální) morfémy slovesného času, modu, gramatického čísla a rodu mají převážně funkce onomaziologické, kdežto kategorie pádu převážně funkci usouvztažňovací. (Souhrnně lze, myslím, povědět, že v syntaktických konstrukcích mohou morfologické kategorie vystupovat ve třech odlišných typech kontextu: (a) jako syntakticky volné, nezávislé, tedy s funkcí onomaziologickou, (b) jako variabilní podle podmínek syntaktického kontextu (jde o kategorii shody), (c) fixované syntaktickou valencí.)

Na konci úvah o Mathesiově koncepci je třeba připomenout, že M. zahrnoval do úplného rozboru jazyka ze stanoviska funkčního pochopitelně i fonologii, „nauku o funkčním pojetí v oblasti zvukové“ (Mathesius, 1982, s. 36). Sám se také fonologií významně zabýval. Někdo se možná pozastavil nad tím, že jsem ve svém výkladu nevedl tzv. aktuální členění věty (přesněji výpovědi, neboť podle M. „věta jako vyjádření aktuálního postoje k nějaké skutečnosti je výpovědí“). Nebylo to rozhodně proto, že bych snad význam tohoto Mathesiova nosného konceptu podceňoval (má vědecká produkce od počátku až do dneška svědčí výmluvně o pravém opaku). Důvod je jiný: V Mathesiových statích o funkční gramatice (1936; 1947, s. 157–174) není totiž o aktuálním členění (AČ) ani zmínka. Zřejmě proto, že podle něho tento jev nepatří do jazykového systému, tedy ani do gramatiky. Základ gramatické struktury věty viděl M. v predikaci, kdežto AČ se týká „způsobu, jakým je [věta] začleněna do věcné souvislosti, z níž vznikla“ (Mathesius, 1947, s. 234). Ještě určitěji je totéž pověděno v Řeči a slohu (Mathesius, 1982, s. 120): „I v této oblasti [= v syntaxi] se hned na počátku setkáváme s názorným dokladem rozdílu mezi jazykovým systémem a významovou výstavbou. Běží o rozdíl mezi mluvnickou stavbou věty a jejím aktuálním členěním.“

Co říci závěrem? Ve svém příspěvku jsem se pokusil podat některá svá pozorování a zjištění týkající se tří bodů Mathesiova přístupu a na pozadí myšlenkové atmosféry v Kroužku v dané době tak doplnit, zpřesnit a prohloubit poznatky exegetických prací dřívějších. Pokud by mé výklady podnítily další mathesiovská zkoumání, bylo by to pro mne zadostiučiněním.

LITERATURA

- CARROLL, J. B. (1956): Introduction. In: B. L. Whorf, *Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. New York – London: John Wiley & Sons, s. 1–34.
- DANEŠ, F. (1990): T. G. Masaryk a jazykověda: K 140. výročí Masarykova narození. *Slovo a slovesnost*, 51, s. 185–191.
- DANEŠ, F. (1991): Mathesiova koncepce funkční gramatiky v kontextu dnešní jazykovědy. *Slovo a slovesnost*, 52, s. 161–174.

- DANEŠ, F. (1994): Prague School functionalism as a precursor of text linguistics. In: M. Mahmoudian – P. Sériot (eds.), *L'École de Prague: l'apport épistémologique*. Lausanne: Université de Lausanne, s. 131–141.
- DANEŠ, F. (2003a): Vilém Mathesius' Konzeption der funktionalen Linguistik. In: M. Nekula (ed.), *Prager Strukturalismus: Methodologische Grundlagen / Prague Structuralism: Methodological Fundamentals*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter, s. 31–47.
- DANEŠ, F. (2003b): The double basis of the Prague functional approach. In: J. Hladký (ed.), *Language and Function: To the Memory of Jan Firbas*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, s. 185–191.
- DOKULIL, M. (1962): *Tvoření slov v češtině, I: Teorie odvozování slov*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- EHLERS, K. H. (2003): Prager Deutsche in Prager Zirkel. In: M. Nekula (ed.), *Prager Strukturalismus: Methodologische Grundlagen / Prague Structuralism: Methodological Fundamentals*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter, s. 49–77.
- FRONEK, J. (1988): T. G. Masaryk and Prague School Structuralism. In: J. Novák (ed.), *On Masaryk*. Amsterdam: Rodopi, s. 81–96.
- GADAMER, H.-G. (1984): Hegel und der Sprachforscher Roman Jakobson. In: R. Jakobson – H.-G. Gadamer – E. Holenstein, *Das Erbe Hegels, II*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, s. 13–20.
- HAVRÁNEK, B. (1928): *Genera verbi v slovanských jazycích, I*. Praha: Královská česká společnost nauk.
- HAVRÁNEK, B. – JAKOBSON, R. – MATHESIUS, V. – MUKAŘOVSKÝ, J. – TRNKA, B. (1935): Úvodem. *Slovo a slovesnost*, 1, s. 1–7.
- HOLENSTEIN, E. (1975): *Roman Jakobsons phänomenologischer Strukturalismus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- HOLTON, G. (1999): *Věda a antivěda*. Praha: Academia.
- HUSSERL, E. (1972): *Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie: Úvod do fenomenologické filozofie*. Praha: Academia.
- HYMES, D. (1974): *Foundations in Sociolinguistics*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- JAKOBSON, R. (1971): Linguistics in relation to other sciences. In: R. Jakobson, *Selected Writings, II: Word and Language*. The Hague – Paris: Mouton, s. 655–696.
- KOZÁK, J. B. (1930): Masaryk a metafyzika. *Masarykův sborník*, 5, s. 127–149.
- KRUPÍČKA, J. (1994): *Renesance rozumu*. Praha: Český spisovatel.
- LANDGREBE, L. (1976): Erinnerungen eines Phänomenologen an den *Cercle Linguistique de Prague*. In: L. Matejka (ed.), *Sound, Sign, and Meaning: Quinquagenary of the Prague Linguistic Circle*. Ann Arbor: The University of Michigan, s. 40–42.
- LEŠKA, O. (1995): Vilém Mathesius (1882–1945). *Slovo a slovesnost*, 56, s. 81–97.
- LEŠKA, O. (1996): Bohumil Trnka (3. 6. 1895 – 14. 2. 1984). *Slovo a slovesnost*, 57, s. 1–14.
- LEŠKA, O. – NOVÁK, P. (1968): O chápání „jazykového pojmenování“ a „jazykového usouvztažnění“ (K Mathesiově koncepci funkční lingvistiky). *Slovo a slovesnost*, 29, s. 1–9.
- MARTY, A. (1908): *Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie*. Halle.
- MARTY, A. (1910): Über Begriff und Methoden allgemeiner Grammatik und Sprachphilosophie. *Zeitschrift für Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane*, 55, s. 257nn.
- MATHESIUS, V. (1925): *Kulturní aktivismus*. Praha: G. Voleský.
- MATHESIUS, V. (1926): New currents and tendencies in linguistic research. In: *MNHMA: Sborník vydaný na paměť čtyřicetiletého učitelského působení prof. Josefa Zubatého na Universitě Karlově 1885–1925*. Praha: Jednota českých filologů, s. 188–203.
- MATHESIUS, V. (1929): Funkční lingvistika. In: *Sborník přednášek pronesených na Prvém sjezdu československých profesorů filosofie, filologie a historie v Praze 3.–7. dubna 1929*. Praha: Stálý přípravný výbor sjezdový, s. 118–130.
- MATHESIUS, V. (1936): On some problems of the systematic analysis of grammar. In: *Travaux du Cercle Linguistique de Prague, 6: Études dédiées au Quatrième congrès de linguistes*. Prague, s. 95–107.

- MATHESIUS, V. (1942a): Řeč a skutečnost. In: B. Havránek – J. Mukařovský (eds.), *Čtení o jazyce a poezii*. Praha: Družstevní práce, s. 10–100.
- MATHESIUS, V. (1942b): Životní aktivismus. *Naše doba*, 50, s. 69–72.
- MATHESIUS, V. (1943): My a skutečnost. *Naše doba*, 50, s. 433–438.
- MATHESIUS, V. (1944): *Možnosti, které čekají*. Praha: J. Laichter.
- MATHESIUS, V. (1947): *Čeština a obecný jazykozpyt: Soubor statí*. Praha: Melantrich.
- MATHESIUS, V. (1961): *Obsahový rozbor současné angličtiny na základě obecně lingvistickém*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- MATHESIUS, V. (1972): Nové proudy a směry v jazykovědném bádání. In: J. Vachek (ed.), *Z klasického období pražské školy 1925–1945*. Praha: Academia, s. 5–17.
- MATHESIUS, V. (1982): *Jazyk, kultura a slovesnost*. Praha: Odeon.
- MOURAL, J. (1997): Czechoslovakia. In: *Encyclopedia of Phenomenology*. Dordrecht: Kluwer, s. 123–128.
- MUKAŘOVSKÝ, J. (1948): Za Vilémem Mathesiusem. *Slovo a slovesnost*, 10, s. 1–2.
- MÜNCH, D. (2003): Roman Jakobson und die Tradition der neuaristotelischen Phänomenologie. In: M. Nekula (ed.), *Prager Strukturalismus: Methodologische Grundlagen / Prague Structuralism: Methodological Fundamentals*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter, s. 135–167.
- NEKULA, M. (1999): Vilém Mathesius. In: *Handbook of Pragmatics*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, s. 1–14.
- PATOČKA, J. (1936): *Přirozený svět jako filosofický problém*. Praha: Ústřední nakladatelství a knihkupectví učitelstva československého.
- POPPER, K. (1935): *Logik der Forschung: Zur Erkenntnistheorie der modernen Naturwissenschaft*. Wien: Springer.
- PRAŽSKÝ LINGVISTICKÝ KROUŽEK (1970): Teze předložené prvému sjezdu slovanských filologů v Praze 1929. In: J. Vachek (ed.), *U základů pražské jazykovědné školy*. Praha: Academia, s. 35–65.
- POS, H. J. (1939): Perspectives du structuralisme. In: *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, 8: *Études phonologiques dédiées à la mémoire de M. le prince N. S. Trubetzkoy*. Prague: Jednota českých matematiků a fysiků, s. 71–78.
- RIEGER, L. (1941): K sémantickému rozboru filosofických textů. *Slovo a slovesnost*, 7, s. 180–191.
- RIEGER, L. (1942): O poměru fenomenologie a strukturalismu [souhrn přednášky]. *Slovo a slovesnost*, 7, s. 222–223.
- RUSSELL, B. (1910): *Philosophical Essays*. London – New York – Bombay.
- RUSSELL, B. (1946): *A History of Western Philosophy*. London: Allen and Unwin.
- SAPIR, E. (1921): *Language: An Introduction to the Study of Speech*. New York: Harcourt, Brace and Company.
- SAPIR, E. (1925): Sound patterns in language. *Language*, 1, s. 37–51.
- SAPIR, E. (1929): The status of linguistics as a science. *Language*, 5, s. 207–214.
- SILBERSTEIN, L. (1938): Philosophisches Streben und Schaffen im Lande Masaryks. *Prager Rundschau*, 8, s. 13–29.
- SKALIČKA, V. (1948): The need for a linguistics of “la parole”. In: *Recueil linguistique de Bratislava*, 1. Bratislava, s. 21–38.
- SKALIČKA, V. (2004): Potřeba parolové lingvistiky. In: V. Skalička, *Souborné dílo, 1. díl (1931–1950)*. Praha: Univerzita Karlova – Nakladatelství Karolinum, s. 385–398.
- STEINER, P. (1976): The conceptual basis of Prague structuralism. In: L. Matejka (ed.), *Sound, Sign, and Meaning: Quinquagenary of the Prague Linguistic Circle*. Ann Arbor: The University of Michigan, s. 351–386.
- TOMAN, J. (1995): *The Magic of Common Language: Mathesius, Jakobson, Trubetzkoy, and the Prague Linguistic Circle*. Cambridge: MIT Press.
- TONDĽ, L. (1968): Předmluva. In: R. Carnap, *Problémy jazyka vědy (Výbor prací Rudolfa Carnapa)*. Praha: Svoboda, s. 9–21.
- TRNKA, B. (1946): Vilém Mathesius. *Časopis pro moderní filologii*, 29, s. 3–13.
- TRNKA, B. (1948): Jazykozpyt a myšlenková struktura doby. *Slovo a slovesnost*, 10, s. 73–80.

- TRNKA, B. (1983): Personal recollections of V. Mathesius and his Circle. *Theoretical Linguistics*, 10, s. 249–252.
- TVRDÝ, J. (1932): *Průvodce dějinami evropské filosofie*. Brno: Ústřední spolek jednot učitelských.
- VACHEK, J. (1960): *Dictionnaire de linguistique de l'École de Prague*. Utrecht – Anvers: Spectrum.
- VACHEK, J. (1966): *The Linguistic School of Prague*. Bloomington – London: Indiana University Press.
- VACHEK, J. (1970): Doslov. In: J. Vachek (ed.), *U základů pražské jazykovědné školy*. Praha: Academia, s. 67–80.
- VACHEK, J. (1982): Vilém Mathesius' living heritage to world linguistics. *Philologica Pragensia*, 25, s. 121–127.
- WELLEK, R. (1976): Vilém Mathesius (1882–1945). In: L. Matejka (ed.), *Sound, Sign, and Meaning: Quinquagenary of the Prague Linguistic Circle*. Ann Arbor: The University of Michigan, s. 6–14.

Ústav pro jazyk český AV ČR
Letenská 4, 118 51 Praha 1